

SOVYET TÜRKMENİSTANI'NDA TÜRKMEN DİLİ TARİHİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR: K. BÖRIYEV ÖRNEĞİ

Tahir AŞİROV* - Gurbangeldi MUHAMMEDOV**

Özet

XX. yüzyılın başı, Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların tartışıldığı ve müzakere edildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Söz konusu dönemde yayımlanan eserlerdeki tartışmalar, Türkmen kültürünün başlıca sorunlarından biri olan dil mevzuu üzerine kaleme alınan yazılar ve yayınlar içinde dikkat çeken düşünceler, görüşler ve öneriler şeklinde ortaya çıkmaktadır. O dönemde Türkmen dili üzerinde yapılmış olan araştırmalardan, değişik yerlerde yayımlanmış yazılardan bu hususta bilgi edinme imkânı vardır. Türkmen dili üzerinde yapılan tartışmaların ayrı bir yerinin olduğunu görmek mümkündür. Bununla birlikte geleneksel bir yazarın yenilikçi bir yazara uyarılarını ve önerilerini görmek olanaklıdır. Ayrıca bu yapıtlarda, yenilikçi düşünürlerin kendi aralarındaki tartışmalar da kayda değer niteliktedir. Bu tartışma serüveninde eleştirilen ve eleştiren Kümüşali Böriyev'in (Börüçlü'nun) ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca düşünürün yazıları dönemin Türkmen dili ile ilgili düşünce yapısının anlaşılmasında ehemmiyeti haizdir. Ancak biz bu yazımızda düşünürün "Türkmen dilini ilmi bakımdan öğrenmek işi başlıyor" şeklinde ifadesinin yer aldığı "Türkmen dili" adıyla 1931 yılında "Türkmen Medeniyeti" dergisinde yayınladığı makalesi bağlamındaki görüşlerini açıklanmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Dili, Böriyev, Tartışma, Eleştiri, Mücadele.

DISQUISITIONS UPON THE HISTORY OF TURKMEN LANGUAGE: K. BORIEV SAMPLE

Abstract

The beginning of 20th century, had been Historicized as a period of discussion and negotiation of different cultural problems in Turkmen Lands. The discussions in published works at the given period, appeared as considerable thoughts, views and offers among writings and publications about one of the most important and main problems of Turkmen culture, which indited upon the language topic. Which gives us the opportunity to be informed about researches and writings, published in different places upon Turkmen language. It is possible to see that discussions upon Turkmen language has separate place. Still, it is likely to see warnings and suggestions of traditional writer to the modernist one. Besides, discussions of modernist thinkers among themselves are also remarkable in these compositions. There is especial place of Kumush Ali Boriyev (Boruogly), who've been criticized and who is criticized in this dispute adventure. Additionally, writings of thinker have important role in understanding genius of Turkmen language of that time. However, in this article, we are going to try to explain views of thinker which he published on the journal "Turkmen Culture" in 1931 entitled "Turkmen language" which included a statement: "The work of 'Learning Turkmen language from the scientific approach' starts"

Key Words: Turkmen Language, Boriyev, Discussion, Criticism, Struggle.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, el-mek: tahirashirov@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>

** Doktora Öğrencisi, Öğretim görevlisi, Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, el-mek: m.a.gurbangeldi@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5228-0519>

Kümüşali Böriyev'in
Türkmenistan gazetesinde
yayınlanan resmi.
(Türkmenistan gazetesi.
Perşembe 11 Ağustos 1927,
№147)

Giriş

XX. yüzyılın başı, Türkmen topraklarında değişik kültürel sorunların tartışıldığı ve müzakere edildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde değişik konuların, özellikle Türkmen dili üzerinde yapılan tartışmaların ayrı bir yerinin olduğunu görmek mümkündür (Aşirov, 2017: 58–62). Bu bağlamda geleneksel bir âlimin yenilikçi bir düşünüre yönelik uyarılarının ve önerilerinin yer aldığı yazıları görmek olanaklıdır (Aşirov, 2017: 5-11). Ayrıca dönemin yazılarında, yenilikçi düşünürlerin kendi aralarındaki tartışma metinlerinin de ayrı bir değeri vardır (Aşirov, 2018: 93-101). Bu tartışma serüveninde hem eleştiren hem de yazılarından dolayı eleştirilen Kümüşali Böriyev'in (1896-1942) ayrı bir yeri bulunmaktadır.

1896 yılında Hazar denizinin kuzeyinde doğmuş olan Kümüşali Böriyev (Kümüş Ali Börüglü), 1915'te Taşkent şehrindeki Muallimlik Semineri'ni 19 yaşında iken bitirmiş ve 1924 yılına kadar Rusya'ya bağlı Özerk Türkistan Cumhuriyeti'nde Türkmenleri temsil eden devlet adamlarından biri olarak görev yapmıştır. 1922-1924 yıllarında bu cumhuriyete bağlı olarak dil ve eğitim alanında faaliyet gösteren "Türkmen Bilim Komisyonu"nun bakanı olarak çalışmıştır. 1924'de Türkmenistan'a dönen Böriyev, 1932 yılına kadar Aşkabat'ta Devlet Bilim Kurulu Bakanı, Türkmen Kültürü Enstitüsü (Türkmenkült) Direktörü, Millî Eğitim Bakanı, Devlet Yayınevi Bakanlığı vazifelerinde

bulunmuştur. Böriyev, 19 Mart 1932 tarihinde Sovyet yönetimi tarafından "milliyetçi", "halk düşmanı" suçlamasıyla tutuklanır ve on sene yedi ay çeşitli hapisanelerde yatmıştır. Böriyev, 27 Ekim 1942 tarihinde Rusya'nın kuzey bölgesindeki soğuk cezaevlerinin birinde 46 yaşında vefat etmiştir (Türkmen Sovet Ansiklopedisi, 1989: 10/538; Söyegov, 2015: 330-331).

Böriyev'in Sovyet Türkmenistanı'nın ilk yıllarında kaleme aldığı yazıları, Türkmen dili, tarihi ve medeniyeti açısından değerli kaynaklar olarak ifade edilebilir. Nitekim Böriyev'in 1931 yılında Aşkabat'ta "Türkmen dili" ismiyle "Türkmen Medeniyeti" dergisinde yayınladığı yazısı, XX. yüzyılın ilk yarısındaki Türkmen dilinin tarihi açısından önemli bir değerlendirme olduğu görülebilir (Böriyev, 1931).

A. Başlangıç Dönemi (1917 – 1924)

Kümüşali Böriyev'in Türkmen dilinin tarihi ile ilgili düşüncelerinin yer aldığı "Türkmen dili" adlı yazısı, 1931 yılında Aşkabat'ta "Türkmen Medeniyeti" adlı dergide yayınlanmıştır (Böriyev, 1931). Böriyev, makalesinde, Sovyet Türkmenistanı'nda Türkmen dili tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermekte ve tespitlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda bu, Sovyetler Birliği döneminde Türkmen dilinin gelişim tarihi üzerine kaleme alınan yazı olma özelliğini de taşımaktadır.

Böriyev'in Türkmen dili üzerindeki düşüncelerini içeren makalesinde "Ekim inkılabı" olarak ifade ettiği Ekim 1917 yılında gerçekleşen Sovyet İhtilali'ni ideolojisi bağlamında değerlendirmeye çalıştığı görülebilir. Bu konuyla ilgili olarak Ekim İhtilali'nin Türkmen dilinin gelişmesinde ayrı bir yerinin olduğunu belirtmektedir. Çünkü ondan önce "Türkmen kabilelerinin siyasî, iktisadî ve medenî bakımdan birleşmemiş" olduğunu savunmaktadır (Böriyev, 1931: 40). Türkmenleri bir araya toplayan etkenin, inkılâp sonucunda ortaya çıkan durum olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Böriyev, Türkmenlerin ortak edebî dil konusunu değerlendirmektedir:

“... Kabile konuşmaları bir – birine yakın olup, konuşanlar kendi aralarında anlaşılarda, birleştirilen edebî dili yoktu” (Böriyev, 1931: 40).

Böriyev, Ekim İhtilali sonrasında ve 1924 yılında Sovyet Türkmenistan’ın kurulmasıyla, Türkmen edebî dilinin ihya edilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu dönemde Sovyet rejimi altında “millet olmanın önemli bir göstergesi olan Türkmen edebî dilinin” geliştirilmeye başlandığını açıklamaktadır (Böriyev, 1931: 40). Aslında Böriyev’in bu ifadesinden, Türkmen edebî dilinin olmadığı değil, aksine edebî dilin ifade etme aracılığını dönemin şartlarına göre geliştirilemediği hususu anlaşılmalıdır. Nitekim Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu’nun divanları, onun dilsel yapısının mevcudiyeti sözü edilen durumun delillerinden birisidir. Böriyev’in yazısında kastettiğinin bu olduğu söylenebilir (Aşirov, 2014: 117-130).

Bu bağlamda Böriyev, Türkmen dilinin gelişmesinde 1920 yılında Aşkabat’ta yayına başlayan “Türkmenistan” gazetesinin ayrı bir yerinin olduğunu ifade etmektedir. Bunun redaktörlüğünü yapanın “Sayın Hüseyinov” olduğunu ve Türkmenistan gazetesinin Türkmen tarihinde ayrı bir değeri olduğunu belirtmektedir. Türkmenistan gazetesinin Türkmen dili, tarihi, medeniyeti bakımından çok değerli bir yayın olduğu görülmektedir. Türkmenistan gazetesi hakkında K. İlyasov ile H. Goçmiradov tarafından hazırlanan “Dövrün Aynası” adlı eserde gazetenin yayın hayatına başlaması şöyle açıklanmaktadır:

“Sovyet Türkmenistan” (önceki “Türkmenistan”) gazetesi cumhuriyetimizde ilk ve de çok yayınlı gazetedir. O, 29 Temmuz 1920 yılında yayına başladı” (İlyasov – Goçmiradov, 1990).

Gubeydulla Hüseyinov (1892-1948), uzun zaman Türkmenistan gazetesinin redaktörlüğünü yapmıştır (İlyasov – Goçmiradov, 1990: 23-24). Ancak Zeki Velidi Togan da “Türkmenistan” gazetesini ilk neşrini yaptığını hatıralarında bahsetmektedir. Nitekim Togan, “Hatıralar” adlı eserinin “Aşkabat’ta geçirdiğimiz günler” başlığı altında, “Berdi Hacı’nın oğlu eski dostum avukat Kakacan ile “Türkmenistan” gazetesini çıkardık” diye ifade etmektedir (Togan, 1999: 285).

Aynı zamanda Türkmen dilinin gelişmesinde, 1921 yılında Taşkent’te Türkmen dilinde yayınlanan kitapların da ayrı bir yerinin olduğunu belirtmektedir. Bu konuda “Taşkent’teki Türkmen dilinde çıkmakta olanlara başkanlık eden Sayın H. Sahatmuradov ve diğerleri” diye ifade etmektedir (Böriyev, 1931: 40). Taşkent’te eğitim gören Halmirat Sahetmiradov’un (1898-1938) orada halk maarif komiserliğinin aygıtına başkanlık ettiği ve Türkmen dilinde gelişmesi konusunda çaba harcadığı görülmektedir (Durdıyev, 1970: 82-92).

Böriyev, bu dönemden itibaren Türkmen dili edebiyatının oluşmaya başladığını ifade etmektedir. Ancak onun, Türkmen dili edebiyatının oluşması konusundaki görüşü önemlidir. Çünkü yazarın Türkmen dili edebiyatının oluşmasından kastettiğinin Sovyet Türkmen edebiyatı olduğu görülebilir. Buna bağlı olarak Türkmen edebî dilinin düzelmeye ve ilerlemeye başladığını açıklamaktadır. Böriyev, Sovyetler Birliği döneminde Türkmen edebî dilinin temellerinden hareketle yapısının oluşturulmaya çalışıldığını ve bu bağlamda Türkmen edebî dilinin tekâmüle erdiğini şöyle açıklamaktadır:

“Bu devir, Türkmen dilinin toplanmasının, tertip edilmesinin, türetilmesinin ve oluşturulmasının başlangıç dönemiydi. Bu dönem 1920 tarihinden 1924 yılına kadar yani Orta Asya’nın milli devlet bölünmesine kadar devam etti, denilebilir” (Böriyev, 1931: 40).

Böriyev, bu kısa dönemde ortaya çıkan eserlerde zengin bir edebiyat ve düzgün bir dil derecesine ulaştığını söylemenin ve bunu beklemenin doğru olmadığını açık bir şekilde yazısına eklemektedir. Buna bağlı olarak emekçilerin dil bakımından dağınık olduğunu yazılarından az çok anladığını belirtmektedir. O dönemde Türkmence olarak yayınlanan kitapların arasında yazım bakımından farklılıkların olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca bu yayınlarda sözlerin çoğunun Arapça-Farsça kelimelerden oluştuğunu da belirtmektedir. Bu dönemde çıkan kitapların, aslında Türkmen dilinin gelişim sürecini gösteren bir olgu olduğunu da

açıklamaktadır. Kitapları yazan veya hazırlayanların hangi dilin veya şivenin etkisinde olduğunu göstermek açısından önemli olduğunu veya gösterdiğini ifade etmektedir (Böriyev, 1931: 40). Böriyev, Tatar aydınlarının meşhur Türkmen dilbilimci Muhammet Geldiyev'in üzerinde etkili olduğunu ise şöyle açıklamaktadır:

“Taşkent'te çıkmakta olan basma sözde (yayında), özellikle de M. Geldiyev'in yazdıklarında Tatar dilinin etkisi görülüyor... M. Geldiyev'in “Türkmen Dili Gramatıkası” isimli eserinde, Türkmen sözlerinin “g” harfiyle tamamlanmıyor- diye yanlış söylemi, onun Tatar dilinin etkisi altında olduğunu göstermektedir.” (Böriyev, 1931: 40).

Böriyev, Sovyet İhtilali, daha doğrusu 1920 senesinde başlayan Türkmen edebî dilini-geliştirme çabalarının, bu dönemde oluştuğunu ve ilerlediğini söylemenin zor olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu dönemde yapılan çalışmaların bu yolda atılan ilk başlangıç adımlar olduğunda ise şüphe olmadığını beyan etmektedir (Böriyev, 1931: 40).

B. Gelişme Dönemi (1925 – 1930)

1924 tarihinde Sovyet Türkmenistanı'nın kurulmasıyla birlikte Türkmen halkı açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bunlardan biri, Türkmen yazı dilinin ve edebiyatının tekâmülü olmuştur. Böriyev, bu dönemde başlayan dil araştırmalarını veya Türkmen dilinin ilerlemesini ikinci dönem olarak belirtmekte ve şöyle açıklamaktadır:

“Türkmen dilinin ilerlemesinin ve düzülmesinin ikinci dönemi Türkmenistan'ın bağımsızlığının 25. yılında başlar. Aynı yıl Türkmenistan devlet neşriyatı kurulur ve birçok kitap ve matbuat/yayın çıkmaya başlar. Bu dönem 1930 yılındaki Türkmen ilmi konferansına kadar devam eder. Bu arada, önceki döneme nazaran, çok sayıda kitap, kitapçık, gazete ve dergi çıkmaya devam eder” (Böriyev, 1931: 40).

Böriyev, bu dönemde Türkmen dilinin gelişim aşamasında olduğunu, gazetelerin dergilerin, kitapların, özellikle de alfabe kitabının nicelik bakımından değerlendirmesini yaparak açıklamaktadır. Ayrıca Latin alfabesine geçilmesinin de Türkmen dilinin gelişiminde ayrıca bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır (Böriyev, 1931: 40).

Aynı zamanda Böriyev, bu dönemde Türkmen dili üzerinde ilmî araştırmaların yapılmaya başlandığını ve onun da Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880-1938) tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Azımov – Çarıyarov, 1981: 6-14):

“Türkmen dilini ilmî cihetten öğrenme işi başlanıyor. Akademik A.N. Samayloviç'in bazı yazdıkları olmasa, Türkmen dilinin ilmî bir vaziyeti yoktu. Onun dilbilgisi, söz zenginliği, onun özelliği de konuşmaların arası doğrusunda bir şey yoktu” (Böriyev, 1931: 40).

Böriyev'in Samoyloviç'in 1903 yılında “Opıt lingvistiçeskogo issledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo dialekta” (Türkmen dilinin Teke lehçesinin dilbilimsel araştırma deneyimi) adlı yazısından söz ettiğini ifade etmek mümkündür (Samoyloviç, 1903).

Bununla birlikte Muhammet Geldiyev ve G. Alparov tarafından hazırlanan Türkmen dili dilbilgisi eserlerinden, özellikle “Türkmen Dilinin Gramatıkası” adlı kitabından bahsettiği görülebilir (Aşirov, 2018: 93-101). Ayrıca Aleksandr Petroviç Potseluyeskiy'in (1894-1948) “Razvitiye turkmenskogo yazıka” (Türkmen dilinin gelişimi) adlı eserini, “Türkmen dilinin ulanması” ismiyle zikretmektedir (Potseluyeskiy, 1929, 10-11). Aynı zamanda kendinin de hazırlayanlardan biri bulunduğu Alişbek Aliyev ve Kümüş Ali Böriyev'in “Rusça – Türkmençe Sözlük” adlı sözlüğünden de bahsedilmektedir (Aşirov, 2017: 47-52).

Böriyev, bu dönemdeki yazıların önemli olduğunu açıklamakla birlikte yazıların dilinde, tümcelerinde, dilbilgisinde ve kavramlarında değişikliklerin, hatta bir birine karşı olacak durumların da ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunun düzeltilmesi konusunun her kesim tarafından dillendirildiğini ifade etmektedir (Böriyev, 1931: 40-41).

Böriyev yazısında, dönemin bilim adamlarına çok ağır eleştiriler getirmektedir. Bunu da ideolojik bağlamda ele aldığı hissedilmektedir. Nitekim Geldiyev'in yazılarından hareketle, Tatar etkisinde olduğunu söylemektedir. Bu, anlaşılır bir yaklaşımdır. Ancak repressiya kurbanlarından biri olan düşünür Orazmammət Vepayev'e (1883 - 1937) söz geldiğinde, "İnkılap karşıt ve dar milletçi" niteliklerle betimlemektedir (Aşirov - Annaorazov, 2018). Ayrıca onun düşünce yapısı irdelendiğinde Osmanlı-Türk diline yaklaştırma istediği şöyle açıklanmaktadır:

"Eğer inkılabı karşı ve dar milletçi Vefayev'in yazdıklarını incelersek, onun dilinin Türkmen dilini, Osmanlı Türk diline yutturacak olduğunda şüphe yoktur" (Böriyev, 1931: 41).

Bu dönemde Böriyev, Türkmen dili üzerine yapılan çalışmaları ideolojik bağlamda değerlendirmeye devam etmekte ve onların medeniyet, edebiyat konularında görünüşte Sovyetler Birliği ideolojisini desteklemiş olduklarını, aslında ise karşı olduklarını ifade etmektedir (Böriyev, 1931: 41).

Aynı zamanda Böriyev'in yazısında, Türkmen dilini Tatarca'ya yaklaştırmak isteyen Geldiyev'i, Osmanlı Türkçesini etkin kılmaya çalışan Vepayev'i görmek mümkündür. Bununla birlikte Çağatayca'nın üstün olması yönünde çaba harcayan Abdülkerim Gulmuhammedov'u değerlendirdiği görülebilir:

"A. Gulmuhammedov'un yazılarının diline baktığımızda, onun Çağatay sözlerini çok kullanarak Türkmen ölen tarihi dilini diriltmeye can çekmekte olduğunu görüyoruz. 14. ve 15. yüzyıldaki Türkmen tarihi masal destanlarının diline bakarak ümit ediyor. A. Gulmuhammedov'un tarihi Çağatay diline onun yazan Mir Ali Şîr Nevaî isimlendiren kitabın tamamı ispat, delil olabilir. Girişinde o, Çağatayca'yı Türkmen diline dönüştürdük dese de, Çağatayca olarak kalmaktadır" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev, düşünür Gulmuhammedov'un Çağatayca yönünün olduğunu belirtmektedir. Bunu da Ali Şîr Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lugateyn" adlı eserinin 1925 yılında Aşkabat'ta Türkmençe olarak basılan eserin 3-17 sayfaları arasında yer alan "Söz Başı" olarak isimlendirdiği giriş bağlamında çıkardığı anlaşılmaktadır (Nevaî, 1925).

Böriyev'in bu açıklamalarından hareketle o dönemde Türkmen dili üzerine yapılan çalışmaları etkilene bakımından Tatarca, Türkçe ve Çağatayca şeklinde saymak mümkündür. Ancak Böriyev bunların yanında daha endişelendiğini ifade ettiği başka bir akım olduğunu, onun başkanlığını da Zeki Velidi Togan'ın "Hatıralar" adlı eserinde "Berdi Hacı'nın oğlu eski dostum avukat Kakacan" dediği şahsın kardeşi olan Bekki Berdiyev ile "Kızıl Volga Akarken" adlı hatıra kitabıyla tanınan Bektöre Şevki'nin (1888 -1961) yaptığını belirtmektedir (Bektöre, 1965):

"Bize bir başka kaygı duyulan bir akımda var. Ona başkanlık eden ve etmekte olanlar Bekki Berdiyev ve Bektöre Şevki oldular hem de devam ediyorlar" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev'in Bekki Berdiyev ile ilgili zikrettiği bilgiler, Türkmen dilinin tarihi açısından önemlidir. Çünkü yazar, Berdiyev'in Türkmen topraklarında "kültürlü olan" Teke kabilesinin diğerlerine başkan olmasının gerekliliğini ortaya attığını şöyle ifade etmektedir:

"Bekki Berdiyev Türkmenistan'da diğerlerden "daha kültürlü olan" Teke kabilesinin baş olma (hegemonya) şiarın ortaya çıkardı" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev, Türkmenler arasında edebî dilin Teke kabilesinin dilinin olmasının gerekliliğine dair Berdiyev'in ifadelerini kaynak göstermeden şöyle aktarmaktadır:

"B. Berdiyev'in ifadesinde, 'Bayramalı – Kızılrvat arasındaki ilçeler iktisadî ve siyasî bakımdan yukarı derecededir. Bu sebeple oralarda yaşayan halk diğer Türkmen kabilelerine başkanlık etmeli' demektir. Millî medeniyet de dil meselesinde 'sadece o arada yaşayan Teke şivesi ile sayılmalı' diyor" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev, Berdiyev'in düşünce yapısının dönemin Sovyetler Birliği ideolojisine aykırı olduğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak onun, Türkmen dili konusundaki görüşünü kabilecilik bağlamında değerlendirmekte, daha doğrusu zenginlerin sözcüsü olarak tanıtmaktadır. (Böriyev, 1931: 41).

Bununla birlikte 1927'de Aşkabat'ta "Türkmen Dilinin Sarfı" adlı kitabı hazırlayan muallim Bektöre Şevki'nin Türkmen dili hakkındaki düşüncelerini irdelemeye geçmektedir (Bektöre, 1927). Böriyev, Berdiyev ile "Aşkabat'taki bir grup yukarı ve orta mekteplerde Türkmen dilini okutmakta olan Bektöre Şevki'nin" Türkmen dili ile ilgili tekliflerinde değişikliğin olmadığını şöyle açıklamaktadır:

"Bizim "medeni aktifimizin" çoğu Tekelerden olan ve Türkmen dili diye zorunlu olarak Teke şivesi alınmalı demek anlamı ortaya çıkıyor. B. Berdiyev ile Bektöre Şevki'nin dil doğrusundaki tekliflerinin arasında mana bakımından ayırma yok ekenine bir grup arkadaşlar geç anladılar, özellikle de Türkmen ilmi konferansından sonra B. Berdiyev'in ve Bektöre Şevki'nin muallimler ve gençler arasında tek tük yandaşları devam etti" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev, Berdiyev ile Şevki'nin tekliflerinin gerçekleştiğini de materyallerin isimlerini zikretmekle ispat etmeye çalışmaktadır:

"B. Berdiyev'in ve onun arkadaşlarının etkisi bazı yayın diline etki ediyordu. 1926 yılında Mahtumkulu['nun divanını] önceki dilini [orijinal yazısını] değiştirip [ceditçe alfabeyle] Tekece yayınlıyor. "Tokmak" dergisi Tekece şivesinde çıkıyordu" (Böriyev, 1931: 41).

Böriyev, bunlardan başka da gazetelerin ve broşürlerin isimlerini ("Türkmenistan", "Dayhan") saymaktadır. Ancak bazı bölgelerde bunları, anlama güçlüğüne yaşandığını da ifade etmektedir (Böriyev, 1931: 41).

C. Düzenleme Dönemi (1930)

Mayıs 1930 yılında Aşkabat'ta "Türkmen İlmî Konferansı" adı altında Türkmen ilmi ve medeniyeti konularını içine alan bir toplantı yapılmıştır. Bu konferans Türkmen dili bakımından da önemlidir. Nitekim Böriyev, "sınıflı düşmanlar" olarak nitelendirdiği Sovyetler Birliği ideolojisine karşı olanların Türkmen dilinin ilerlemesiyle ilgili değişik yöntemleriyle Türkmen edebî dilinin oluşturulamayacağından 1930 yılında Aşkabat'ta gerçekleşen "Türkmen İlmî Konferansı'nda" reddedildiğini belirtmektedir:

"Mayıs 1930 yılında Aşkabat'ta gerçekleşen birinci Türkmen ilmi konferansında A. Gulmuhammedovlar'ın, B. Berdiyevler'in ve de Bektöre Şevkiler'in sunumlarına ciddi şekilde karşılık verildi" (Böriyev, 1931: 41-42).

Böriyev, bunların görüşlerinin reddedilme nedenlerini, kabilecilik ruhunda ve Sovyet ideolojisinin zenginlere, gelenekçilere karşı yürüttüğü savaşı aksatacak durumda olduğunu açıklamaktadır. Bu da konunun ideolojik yaklaşımla ele alındığını göstermektedir.

Böriyev'in Mayıs 1930 yılında Aşkabat'ta gerçekleşen ilk Türkmen İlmî Konferansı'nda düzenleme kuruluna iştirak ettiğini düşündüğümüzde konu daha da değişik bir hal almaktadır. Çünkü Türkmen İlmî Konferansı'nın Türkmen dili hakkındaki kararı kabul edilmiştir. Ancak bundan sonra onların karşı çıkma durumu bırakılıp, kararlar gerçekleştirilmeye çalışıldığı ifade edilse de bunun hayata geçirilmediği belirtilmektedir (Böriyev, 1931: 42). Çünkü Şevki'nin önceki düşüncelerini devam ettirdiğini açıklamaktadır:

"Halk Maarif Komiseriati Bektöre Şevki'nin meşhur dil muallimlerinin biri olduğunu belirterek ilmî konferansının kararına muvafık kalarak Türkmen dilini okutmanın programını oluşturup ona veriyor. Bektöre Şevki programa karşı çıkmıyor, onu kabul ediyor. Ancak okula (dershane) girdiği yerde Türkmen dilinin dilbilgisinin, kavramlarını değiştirerek kendine göre başka bir şekilde okutuyor... Mekteplerde tüm 1930 ve 31 okul yılında [konferansta kabul

edilen] Türkmen dil bilgisi yerine, onun adına başka bir dilin dilbilgisini, Bektöre okutuyor” (Böriyev, 1931: 42).

Böriyev, Şevki'nin değişik yerlerde konferansta alınan kararlara karşı çıkmayıp Türkmen dili üzerine düşüncelerini beyan ettiğini ve değişik dilbilgisi okuttuğunu da açıklamaktadır.

Böriyev, bunun Türkmen dilinin değişik bilgileriyle okutulduğunu ve ayrışmaya yol açtığını ve kavram kargaşasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Türkmen dilinin dil bilgilis yapısıyla ilgili kavramların değişik terimlerle ifade edilmesine yol açtığını ve Türkmen dilinin gelişmesinde ve ilerlemesinde olumlu bir etkisinin olmadığını beyan etmektedir. Nitekim Rusça'da “сказымое” (yüklem) kavramı “haber” şeklinde kabul edilmektedir. Ancak Şevki onu, “kutargı” olarak ifade ettiğini belirtmektedir. Bunun gibi temel dil bilgisi kavramlarındaki farklılıkları özellikle zikretmektedir (Böriyev, 1931: 42).

Böriyev, Şevki'nin gizli bir şekilde kendinin uygun gördüğü içerik okullarda okuttuğunu ve karışıklığa sebep olduğunu belirtmektedir. Ancak Şevki'nin okuttuklarını, öğretmenler arasında destekleyenlerin de olduğu yazının satır arasından anlaşılmaktadır:

“Onu mektepte Türkmen dilini okutan başka öğretmenler bilseler de, gizleyerek gelmişlerdir. Karışıklık, farklılık ne kadar çok ise, o kadar bizim için iyi der gibi. Bu öğretmenlerin bir grubu, Bektöre'nin öyle okuttuğunu bilmiyorduk deseler de ancak ona kim inanmaktadır” (Böriyev, 1931: 42).

Bununla birlikte bazı insanların, özellikle Sofiyev ile Gelenov'un, Şevki'nin kendine özgü bir dilbilgisini okuttuğu üzerine yazılarının olduğunu makalesine eklemektedir (Böriyev, 1931: 42). Şevki'nin Türkmen dilini okuttuğu zamanda gerçekleştirdiği yöntem hakkında sorulduğunda verdiği cevap dikkat çekicidir:

“Ben kendi yazdığı Kırım dili dilbilgisinin kavramlarını öğrencilerim [soru] sorduktan sonra, [onlara] yazarak verdim... sorulduktan sonra, açıklamayım mı?” (Böriyev, 1931: 42).

Böriyev'in Şevki bağlamındaki eleştirileri, Türkmen dilinin gelişmesinde kavramsal birliğin olmaması ile ilgilidir. Bunun için herkesin kendi oluşturduğu kavramları ile değil de, genel olarak resmi şekilde kabul edilen kavramlar kullanılmasından yana olduğunu ve onun da geliştirilmesinin gerekli olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Türkmen dilinin kavramları değiştirmemelidir, diye ifade etmiyoruz, [bu] bir belenmiştir, şunda [böyle] kalsın desek, büyük yanlışlık ve bir yerde ilerlemeden durmak olurdu. Bazı kavramların değiştirmesi mümkün ve belki gerektir. Ancak onları Bektöre Şevki'nin ya da Böriyev'in değiştirmeye hakkı yok” (Böriyev, 1931: 42).

Böriyev, Türkmen dilinin gelişmesi yolunda Sovyetler Birliği döneminde atılan ilk adımları şöyle belirtmektedir:

“Türkmen konuşmalarının geneli birikmekte olan ekleri, alametleri, belgileri alındı. Bir şivenin genel belgelerden uzak kalan hususiyetleri (özellikleri), damgaları alınmadı, bırakıldı. Sözlüklerde böyle olsun diye ifade edildi: yani daha umumi (umumî), daha genel (küllî) atlar, isimler, terimler esası alınsın diye açıklandı” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev Türkmen İlmî konferansı'nın dilsel farklılıkları azaltmakta olumlu etkisinin olduğunu ve genel bir şekilde okutulmaya başlandığını ifade etmektedir. Kendince hareket edenlerin (Şevki gibi) azaldığını ve Türkmen dilinin belirli bir dilbilimsel kuralların oluşmasına başlandığı anlamına geldiğini belirtmektedir. Ancak tüm bunların Sovyetler ideolojisi bağlamında gelişmesinin gerekli olduğunu açıklamakta ve onun sebebini ise anarşik bir şekilde devam etmesinin olanaklı görülmediğinden dolayı diye ifade etmektedir:

“Dil yöneten proletarya sınıfının bir kuralı olması bakımından, onu biz anarşik ortamda ilerletemeyiz, ona bir yön (uğur), yöntem (yörelge) belirleyip vermemiz gerek, yani dil

aracılığıyla emekçileri, sosyalizm kuruluşu etrafında toparlayıp, medeni inkılâp çalışmalarını ortaya çıkarıp, dil vesilesiyle emekçiler arasında sınıflı duygu, düşünce, öğüt, nasihat yürütüp, her türlü bilimler saçmamız, yaymamız gerek. Hem de dili emekçilerin haberleşmesinin (öz ara) kolay ve keskin bir silahı yapmamız gerek. Sadece bu maksat altında edebî dil oluşturabiliriz. Türkmen edebî dilini ilerletmek, oluşturmak meselesinde ifade edilen meselelere mutlak boyun eğdirmeli ve boyun eğdiriyoruz” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev, Sovyet Türkmenistanı'nda Türkmen dilini geliştirme yolunda aktif bir şekilde hareket edilmez ise düşülecek durumu şöyle açıklamaktadır:

“Dili emekçilerin dilinin üzerine oturup, dayandırıp yetiştiriyor, parlatıyor hem de doğru geliştiriyor. İlerletmez isek, Bekki Berdiyevlerin, Kulmuammedovların, Bektöre Şevkilerin eğri yoluna düşeriz” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev, bu dönemde Türkmen dilinin her yerde dil bilgisel ve terminolojik olarak aynı şekilde uygulanmaya başlandığını ve bu yönde çaba harcadığını, özellikle de yayınlarda tamamen kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Ancak mekteplerde yukarıda söz konusu olan şahıslardan kaynaklı bazı karışıklık durumunun olduğunu da zikretmektedir. Aynı zamanda yöntemde de karışıklık durumunun devam ettiğini ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise değişik yerlere bağladığı görülebilir (Böriyev, 1931: 43).

E. Kavram Konusu

Sovyetler Birliği döneminde Türkmen dilinin önemli konularından biri de kavram konusudur. Bu konu Türkmen bilim adamları tarafından erken bir zamanda tartışılmış ve konuyla ilgili değişik öneriler yapılmıştır (Aşirov, 2018: 85-97). Böriyev de bu dönemde Türkmen dilinin esas meselelerinden birinin de kavram konusu olduğunu yazısında belirtmektedir. Türkmenin Arapça ve Farsça kavramlardan temizlenmediğine dikkat çekmekte ve dönemin kavram konusundaki durumu şöyle özetlemektedir:

“Aksayarak gelen çalışmamızın biri de kavram (adalga) meselesidir. Arapça – Farsça terimlerinden kurtulamamışız, Avrupa ve Rus ilmini, tekniklik terimlerin izleyecek olup, bazen Türkmen sözleri var [onları bırakıp] basit Rus sözlerini alarak dilin anlaşılabilirliğini zorlaştırıyoruz. Yeni gelmekte olan düşünceler ve sözlere ihtiyaç duyulduğunda Türkmen dilinde kavram bulamayarak yolu şaşırıyor, bir defa o söz, ikinci defa bu söz ile ifade edilmeye mecbur oluyor” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev, bu durumun iç açıcı olmadığını belirtmekle birlikte bu konu üzerinde tekrar tekrar durmakta ve değişik örnekler ile savını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ancak bunun hayat şartlarıyla uyuşmadığını ifade etmektedir. Yazarın buradaki ifadelerinden Türkmen dilinin, dönemin ideolojisi olan sosyalizmden çok geride gittiğini açıklamaya çalıştığı sonucu çıkarılabilir (Böriyev, 1931: 43).

Aynı zamanda Böriyev'in yazılarından o dönemde Türkmen dilinin kavramsal zenginliği bağlamında da ciddi bir çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır:

“Türkmence kavramlar türetmekte, oluşturmakta tempo, çeviklik (yıldamlık) bulunmadığı gibi, kolay cümleler türetmekte de sözün yeni türlerin çıkarmakta da tempo yok. Dilin iyi (onot) okunup ve kolay ifade edilmesi için üslubuna geçirmek çaresi de aranmıyor, hepimiz yazının, söz oluşturmanın ve söz türetmenin eski türleri (yöntemleri) üzerinde durup kalmışız” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev yazısında, “Aygıtlı Adım” (Kararlı Adım) adlı tarihi romanın yazarı Berdi Kerbabayev'in bu konuda girişimlerinin olduğunu ifade etmektedir:

“Yoldaş Kerbabayev'in dili kolaylaştırmaya yönünde gerçekleştirdiği tek tük girişimi olmasa, diğerlerimiz de Türkmen dilinde güzel şiir yazmaya, konuşmayı güzel yapıp, kolay anlayıp, iyi hem hızlı okutma üzerine yaptığımız bir çalışmamız yok. Son zamanlarda şura

halkçılığının dil ve kavram meselelerine hevesi azalmış gibi, bazı ödev edinenler olmasa, o meseleyi hürmet eden yok” (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev, o dönemde Türkmen dilinin geliştirilmesi konusunda gereği kadar çaba harcanmadığını ifade etmekte ve bunun da sebebinin Türkmen ilmi konferansında her şeyin olup bittiğini düşünen arkadaşların olduğunu ima etmektedir. Ancak bu konferansta sadece Türkmen dilinin dil bilgisel ve kavramsal konularında belli bir yöntem belirlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca milliyetçilerin ve sınıfı düşmanların düşüncelerinin siyasî bağlamda değerlendirildiğini belirtmektedir (Böriyev, 1931: 43).

Böriyev bu konuda yola devam etmenin gerekli olduğunu, yapılmadığı takdirde tekrar anarşik bir duruma gelineceğini şöyle açıklamaktadır:

“Bir grup meseleleri konferansını genel olarak yazılarına muvafık kalınarak yine de çalışmak, incelemek ve doğru çözüm üretmek gerek. Dilin, imlanın, kavramın birkaç yerlerini derin çalışarak ortaya çıkartmazsak biraz zaman geçtikten sonra yine de anarşiye düşeriz. (Bektöre Şevkilerin “yardımına” yine de maruz kalırız).” (Böriyev, 1931: 43-44).

Böriyev, bu meselenin temel anlamının ne olduğunu sorgulamaktadır. Buna bağlı olarak Türkmen dili üzerinde çalışmaya devam etmenin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun Türkmen hayatında önemli bir yerinin olduğunu açıklamaktadır. Özellikle Türkmen dili dönemin sosyal hayatından geç kalındığı zaman değişik sorunların ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Bunların içinde, “orta mektepler” ve “yukarı mektepler” olarak ifade ettiği okullarda, devlet yönetiminin de dâhil olduğunu açıklamaktadır. Her türlü ilmin ve tekniğin kazanılması ve edebiyatının Türkmen dilinde yayınlamaya başlaması önemli ve gerekli olduğunun altını çizmektedir (Böriyev, 1931: 44). Çünkü Türkmen dili ile ilgili isteklerin ve gereksinimlerin her gün geçtikçe daha fazla hissedildiğini ifade etmektedir. Bu konuda teknik bazı yetersizliklerin olduğunu belirtmekte ve gereksinim duyulan şeylerin hazırlanmasının gerekli ve önemli olduğunu vurgulamaktadır (Böriyev, 1931: 44).

Aynı zamanda değişik konularda kavramların oluşturulmasına da yazısında yer vermektedir. Bu bağlamda “Türkmence – Rusça sözlüğü” yayınlanmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Türkmen dilbilgisinin sözlüğünün olmasının gerekliliğinden bahsetmektedir (Böriyev, 1931: 44). Çünkü Sovyet ideolojisine karşı olanların güçlendiğini, özellikle de dil konusunda ayrı bir yerinin olduğunu belirtmekte ve onlarla mücadele edilmesinin gerekli olduğunu yazısının sonuna eklemiştir:

“Dil meselesinde ortaya çıkan çıkarmalar ile sert mücadele ederek onları aşağıya indirip, bozguna uğratıp, partinin hem hükümetin ideolojisi, özellikle dil meydanında buyuran ödevlerini gerçekleştirmeliyiz ve partinin liderliği sayesinde bunu da öderiz” (Böriyev, 1931: 44).

Sonuç

Sovyetler Birliği döneminde Türkmen dili üzerine önemli ve değerli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde Türkmen dili üzerine yapılan çalışmaları değerlendirenlerden düşünürlerden biri de Kümüşali Böriyev olmuştur. Böriyev, bu konuyla ilgili “Türkmen Dili” adıyla 1931 yılında “Türkmen Medeniyeti” dergisinde bir makale kaleme almıştır. Yazıda, 1917 Sovyet İhtilali’nden sonra Türkmen dilini geliştirmek bakımından değişik düşünce yapısına sahip bilim adamları tarafından farklı önerilerde bulunduğu görülebilir. Bu değişik düşünce yapısına sahip bilim adamları tarafından sunulan farklı tekliflerin Sovyet Türkmenistanı’nın kurulmasına kadar devam ettiği söylenebilir. Bu dönemde Türkmen dili üzerine yazan yazar dilciler değerli görüşleriyle Türkmen yazı dilinin oluşmasına önemli katkı sağlamışlardır. Sovyet Türkmenistanı’nın kurulmasından sonra Türkmen dili üzerine araştırmanın önemi bağlamında birçok yazı dizisi yer almıştır. Bu yazıları, Sovyetler Birliği’nde Türkmen dili üzerinde yapılan ilk karşılıklı tartışmalı çalışmalar olarak ifade etmek mümkündür. Bu durumun 1930 yılına kadar canlı bir şekilde sürdüğü görülebilir. Mayıs 1930 tarihinde “Türkmen İlim

Konferansı'nın yapılması ve dönemin siyasî durumunun değişmesiyle geniş kapsamlı Türkmen dilinin tekdüzeliği sağlanmaya çalışılmaya sığ ve dar kapsamlı bir yapıya girmesine yol açılmış olduğundan bahsedilebilir. Bu da Böriyev'in yazısında “İnkılap karşıtı ve dar milliyetçi”, “Tatarca” “Osmanlı Türkçe” veya “Çağatayca” yanlısı olarak nitelendirdiği bilim adamlarının 1917 Sovyet İhtilalinin beklediği özgürlüğün 1930 yılına kadar devam edebildiği bir göstergesidir. Ayrıca düşünür Böriyev'in düşünce yapısını da açıklayan bu yazısı, Sovyet Türkmenistanı'nda Türkmen dilinin tarihi üzerine yapılan ilk ciddi araştırmalardan biridir.

Kaynakça

- AŞİROV, T.; ANNAORAZOV, J. (2018). Repressiya Kurbanı Düşünür Orazmammet Vepayev, 3. *Türkistan Kurultayı*. 3-5 Ekim 2018, Kastamonu. s. 461-467.
- AŞİROV, T. (2014). Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı ve Etkisi. *Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. Türk Dünyası Kültür Başkenti, 26-28 Mayıs. Eskişehir: s.117-130.
- AŞİROV, T. (2017). A. Aliyev ve K. Böriyev, Rusça – Türkmençe Sözlük, Türkmen Devlet Neşir, Aşkabat 1929. s. 464. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 2(3), s. 47-52.
- AŞİROV, T. (2017). Sovyetler Birliği'nin İlk Yıllarında Türkmenistan'da Tartışma Kültürü. *Türk Yurdu*, Sayı 357, s. 58–62.
- AŞİROV, T. (2017). Sovyetler Birliğinin İlk Yıllarında Türkmenistan'da Dil - Şive Tartışmaları (I. Kaynaklar). *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S 2(3), s. 5-11.
- AŞİROV, T. (2018). Düşünür Muhammed Geldiyev (1889-1931)'in Türkmen Dili Mücadelesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, S. 2 (2), s. 93-101.
- AŞİROV, T. (2018). Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931). *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*. V. 10, s. 85-97.
- AZIMOV, P.; ÇARİYAROV, B. (1981). Türkmen Dil Biliminin Gözbaşında. *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR, seriya obşestvennih nauk*, s. 6-14.
- BEKTÖRE, Ş. (1927). *Türkmen Dilinin Sarfi*. Aşkabat.
- BEKTÖRE, Ş. (1965). *Volga Kızıl Akarken*. Ankara: Eroğlu Matbaası.
- BÖRİYEV, K. A. (1926). О языке средней школы (в порядке обсуждения). *Туркменская искра*, № 78.
- BÖRİYEV, K. A. (1931). Türkmen Dili. *Türkmen Medeniyeti*. Aşkabat. s. 40-44.
- DURDIYEV, T. (1970). *Iz Galdıran Ömürler (Türkmenistan'ın Köne Partiya – Dövlet İşgarleri)*, “Türkmenistan” Neşriyatı.
- GELDİYEV, M.; ALPAROV, G. (1929). *Türkmen Dilinin Grammatikası, Sarf, Nahuv (Latin Alfabesinde)*. Aşkabat.
- GELDİYEV, M.; ALPAROV, G. (1929). *Türkmen Dilinin Grammatikası*. Aşkabat.
- GELDİYEV, M.; BÖRİYEV, K. A. (1927). *Latin Harpı Esasında Düzenlen Türkmen Eliipbiisi*. Aşkabat.
- GELDİYEV, M.; BÖRİYEV, K. A. (1928). *Latin Harpı Esasında Düzenlen Türkmen Eliipbiisi*. Aşkabat.
- ILYASOV, K.; GOÇMIRADOV, H. (1990). *Dövürin Aynası (“Sovet Türkmenistanı” Gazeti 70 Yaşadı)*. Aşkabat: Türkmenistan.

NEVAÎ, (1925). Muhakemetü'l-Lugateyn. haz. A. Gulmuhammedov. Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.

POTSELUYESKİY, A. P. (1929). Razvitiye turkmenskogo yazıka. Turkmenovedeniye. Aşgabat.

POTSELUYEVSKİY, A.P. (1936). Dialektı Turkmenskogo Yazıka. Aşgabat.

SAMOİLOVIÇ A.N. (1903). Opıt Lengvistiçeskogo İssledovaniya Tekinskogo Govora Turkmenskogo Dialekta. SPb.

SÖYEGOV, M. (2015). Türkmen Ceditçi Yazarlar. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 1/7, s. 327-338.

TOGAN, Z. V. (1999). *Hatıralar (Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri)*, Ankara: TDV yay.

Türkmen Sovet Ansiklopedisi, I-X. Aşgabat 1989.